

BOEKBESPREKINGEN

ARISTHOPHANES' *PLOUTOS* :

LEES- EN SPEELBAARHEID VAN EEN ANTIEKE KOMEDIE IN
VERTALING

Aristophanes, *Ploutos, de god van het geld*, vertaald door Stefaan Couvreur, Leuven/Amersfoort, Acco, 1986, 57 p. (Syrinx reeks 9) (ISBN 90-334-1317-5)

In het voorjaar van 1986 verscheen bij Acco Stefaan Couvreur's vertaling van Aristophanes' *Ploutos*. Van de bespreking maak ik gebruik om enkele algemene beschouwingen te geven over de vertaalbaarheid van het antieke Griekse toneel, en in het bijzonder van de komedie.

Ploutos is het laatste stuk van Aristophanes dat bewaard bleef ; het werd voor het eerst opgevoerd in 388 v.C. De plot is eenvoudig en valt uiteen in twee delen. In het eerste deel (vv. 1-801) maken we kennis met Chremylos en zijn slaaf Karion. Nadat zij het Delphische orakel hebben geraadpleegd, ontmoeten zij de blinde god Ploutos (= de Rijkdom). Zij vatten het plan op hem van zijn blindheid te genezen, opdat hij het geld, in tegenstelling tot voorheen, onder de rechtvaardigen zou verdelen. De godin Penia (= de Armoede, of veeleer het Sobere Leven) verschijnt en toont de voordelen van haar levenswijze. De genezing, waarover Karion in een soort bodeverhaal bericht, gebeurt evenwel in de tempel van Asklepios. Het tweede deel (vv. 802-1209) brengt een parade van typische figuren, wier leven door de genezing van Ploutos veranderd is. Een rechtvaardige komt de god danken. Een oude vrouw klaagt dat haar jonge minnaar, die nu niet langer arm is, haar in de steek heeft gelaten. Hermes meldt dat de traditionele goden geen offers meer krijgen... Het stuk eindigt vrij abrupt met een feeststoet voor Ploutos.

Alhoewel Aristophanes' andere stukken hem tot de hoofdvertegenwoor-

diger van de Oude Komēdie maken, vertoont zijn *Ploutos* heel wat kenmerken van de Middenkomēdie (ca. 400-320 v.C.). Op het inhoudelijke vlak ontbreken persoonlijke aanvallen op politici en concrete allusies op de actuele toestand in Athene²: samen met de politieke macht van de polis is ook de politieke komēdie verdwenen. De Middenkomēdie speelt zich af op kleinschalig plan³. Typefiguren (de slaaf die de touwtjes in handen neemt — zoals later bij Menander en Molière —, de oude vrouw met de jonge minnaar) doen hun intrede. Wat de vorm betreft, zijn rol en omvang van het koor sterk verminderd. De tussenkomst van het koor, dat hier bestaat uit bejaarde arme boeren, is beperkt tot enkele dansen, waarbij vaak niet eens gezongen wordt. Op dramaturgisch gebied is dit ongetwijfeld het opvallendste kenmerk van *Ploutos*. De afwisseling tussen de scènes met Chremylos en met Karion, de twee duidelijk geprofileerde hoofdfiguren, geeft het stuk een karakteristieke ritmiek. Merkwaardig is ten slotte dat de discussie met Penia — wier argumenten niet worden weerlegd — geen enkele dramatische consequentie heeft.

Mede door de "braafheid" van het onderwerp wordt *Ploutos* doorgaans beschouwd als een van de minst geestige stukken van Aristophanes. In elk geval wordt de tekst door de filologen zelden bestudeerd. Maar aangezien de thematiek universeler is en de geestigheden minder aan tijd en plaats gebonden zijn dan in zijn andere komēdies, werd het stuk vanaf de zestiende eeuw vrij vaak opgevoerd. Er werden ook heel wat bewerkingen gemaakt. Ronsard opende de rij met een — nooit gepubliceerde — vertaling in verzen, die, volgens zijn biograaf Claude Binet, in 1549 werd opgevoerd en doorgaat als de eerste Franse komēdie. Later volgden bewerkingen van o.a. Hans Sachs (1551), Thomas Randolph (1651), Ludvig Holberg (1751), Emil Neubürger (1862), George Sand (1862) en Karl Gerhard (1940)⁴.

Adaptaties — naar Aristophanes — zijn per definitie bedoeld om te worden opgevoerd, zodat men de vraag naar de speelbaarheid niet hoeft te stellen. Dikwijls volgen zij het origineel slechts in grote lijnen en de problemen worden gewoon omzeild. Een vertaler — van Aristophanes — kan zich niet dezelfde vrijheden veroorloven tegenover de essentiële bestanddelen van de grondtekst. Allusies op eigentijdse gebruiken, toestanden, gebeurtenissen of mythes, de bij Aristophanes frequent voorkomende parodie op de tragedie, de vaak onvertaalbare woordspelingen, de koorpassages,

waarvan wij ons door het verlies van muziek en choreografie slechts een gebrekkig beeld kunnen vormen, enz. veroorzaken enorme problemen. Het is dus steeds de vraag of een vertaling een literatuurhistorisch document of een theaterstuk is⁵.

De vertaling van Stefaan Couvreur munt uit door het vlotte taalgebruik (zie het fragment in noot 6). Bij Aristophanes is de stijl uiterst belangrijk en Couvreur heeft ongetwijfeld de juiste toon te pakken. Prachtscènes zijn vooral de proloog, Karions bericht over Ploutos' genezing en de klacht van de oude vrouw (mooi getypeerd door een met Franse termen doorspekt taaltje). De woordkeuze is soms op het randje af van het platte⁷, maar Aristophanes, die voor een zeer heterogeen publiek schreef, durfde inderdaad goedkoop succes zoeken en schuwde het vulgaire niet. De stijl is dus uitstekend weergegeven en ook de tekst is meestal vrij letterlijk vertaald. Couvreaurs werk kan zelfs als hulpmiddel dienen voor studenten Grieks.

Is deze vertaling nu een literatuurhistorisch document of een theaterstuk? Eigenlijk geen van beide. Bij de behandeling van bovenvermelde problemen — realia, parodie op de tragedie, woordspelingen — is er soms een storend gebrek aan homogeniteit. Zo zijn er enerzijds een aantal onnodige anachronismen en worden anderzijds een aantal minder evidente allusies en eigennamen zonder enige verklaring behouden. We vinden bijvoorbeeld uitdrukkingen als "zo arm als Job" (v. 29; in de Griekse tekst staat er "arm") en "van voor 't concilie" (v. 324; voor "ouderwets"). Votiefgeschenken aan een vijgeboom worden "een paternoster" (v. 943). Ploutos wordt geregeld "de god van het Kapitaal" genoemd, "rijken" heten "het kapittel der kapitalisten" (v. 225) en zijn lid van het "Groot Kapitaal" (v. 221). Ook de benaming "Krot en Compagnie" (vv. 442, 549) voor de godin van het Sobere Leven geeft de tekst een in het Grieks totaal afwezige schakering. In dezelfde zin vervangt Couvreur de namen Thrasyboulos en Dionysios door "guerillero en dictator" (v. 550), terwijl het verschil tussen beide politici uit de vijfde eeuw voor Christus van een heel andere orde is. Overigens transponeert hij andere, minder bekende namen als Patrokles (v. 85), Pamphilos (vv. 174, 385), Philepsios en Philonides (vv. 177-178) dan weer niet. De oorlogsgod Ares wordt "Superman" (v. 328), maar dezelfde lezer wordt verondersteld de allusie op de ezelsoren van koning Midas te begrijpen (v. 288).

Dat er zowel in franken (v. 1030) als in obolen (v. 125) en drachmen (v. 195) gerekend wordt, is wellicht een detail. De inconsequente weergave van godennamen en krachttermen is storender. Chremylos gebruikt de Griekse uitdrukking "bij Demeter" tweemaal ; Couvreur geeft ze eenmaal onder die vorm weer (v. 364) en eenmaal als "Verdju" (v. 64). "Bij Hekate" is bewaard in v. 764; in v. 1070 staat er "Gedomme". Hekate zelf wordt bestempeld als "godin van de Openbare Onderstand" (v. 594). Letterlijk vertaald luiden vv. 395-397 als volgt :

- Bij Hestia ?
- Ja, bij Poseidon !
- Bedoel je die van de zee ?
- Als er een andere Poseidon is, bij de andere !

Bij Couvreur wordt dit :

- Zo helpe u god ?
- Zo helpe mij god ! Godverdomme !
- Hier vloekt men niet, god ziet u.
- Godverdommemiljaardedju !

Welke de grappigste versie is, laat ik in het midden. Twee lijnen verder vloekt men wel weer "bij Zeus".

De vertaler heeft zich onvoldoende ingelaten met de vraag naar de lees- en speelbaarheid van deze Nederlandse *Ploutos* en naar de doelgroep van de uitgave⁸. Om speelbaar te zijn bevat de tekst nog te veel nietszeggende Griekse eigennamen en onduidelijke allusies. Couvreur heeft ook niet durven schrappen⁹. Wel zijn een aantal passages beslist geschikt voor het toneel. Wie zich interesseert voor Aristophanes als literair monument heeft dan weer geen boodschap aan christelijke en modern-economische termen of aan Vlaamse vloeken. Acht verklarende aantekeningen voor een hele komedie is veel te weinig. Zelfs een classicus dient voor een goed begrip geregeld terug te grijpen naar commentaren op of wetenschappelijke uitgaven van de tekst. Aristophanes is, meer dan de tragici, een moeilijk vertaalbaar auteur. Als men zijn tekst wil respecteren, zijn verklaringen nodig om hem volledig verstaanbaar en genietbaar te maken.

Deze kritiek mag niet de verkeerde indruk wekken dat ik geen plezier zou hebben beleefd aan de lectuur van Stefaan Couvreur's werk. Aristophanes vertalen is een ondankbare taak, waarvoor hij het zeldzame talent heeft. Hopelijk weet men bij Acco dat er elf komedies van de grootmeester bewaard zijn.

Kristoffel DEMOEN

NOTEN

1. Stefaan Couvreur vertaalde eveneens Euripides' saterspel *De cycloop*, door Acco in dezelfde reeks uitgegeven.
2. Enkel in de discussie tussen Penia en Ploutos zou een indirecte (!) allusie kunnen schuilen op de financiële politiek van Thrasybulos. Zie E. Wölfle, *Plutos. Eine literar-kritische Untersuchung der letzten erhaltenen Komödie des Aristophanes* (doctoraat Freiburg), 1981, pp. 231 vv.
3. Het heeft dan ook geen zin om de vraag te stellen of deze komedie een "marxistische" parabel *avant la lettre* is, dan wel "een aloude wensdroom van het kapitalisme", zoals op de achterflap van Couvreur's vertaling gebeurt.
4. Voor een overzicht van de nawerking van Aristophanes' *Ploutos*, zie G. Hertel, *Die Allegorie von Reichtum und Armut*, Nürnberg, 1969, pp. 112-188.
5. V.-H. Debidour, *Aristophane*, Paris, du Seuil, 1962, pp. 74-76 formuleert het probleem als volgt : "Dans un cas, on a la lettre (à peu près) sans l'esprit; dans l'autre l'esprit (pas toujours) sans la lettre".
6. Chrys. : Maar mijn zoon, ik heb er inderdaad maar één, moet hij zijn manier van doen veranderen, dat ging ik vragen; of hij achterbaks moet zijn, beetje schurk, en voor geen cent te betrouwen? Ik geloof namelijk dat enkel die methode rendeert in het leven.
 Karion : (reciteert ironisch-plechtig)
 "En hoe klonk dan wel het orakel al uit Apollo's tabernakel?"
 Chremylos : Momentje. De god zei me duidelijk het volgende : gelijk wie ik bij het buitengaan als eerste tegen het lijf zou lopen, die mocht ik niet laten schieten, en ik moest hem er van overtuigen met me mee te gaan naar huis.

- Karion : En wie kwam je als eerste tegen?
 Chremylos : (toont de blinde)
 Die hier. (...) Maar wie is hij, waarom kwam hij met ons naar hier, wat wil hij? Dat hij dat eens uitlegt, dan zouden we misschien de betekenis van het orakel verstaan.
- Karion : Hela jij, paspoort, vriendje! Of moet ik het uit je kloppen? Spreken moet je, hier en nu.
- Ploutos : Ik spreek : verrek.
- Karion : Heb jij zijn naam verstaan?
- Chremylos : Hij zegt dat aan jou, niet aan mij; je bent te recht voor de raap, te weinig diplomaat. (tot Ploutos) Als het karakter van een man die zijn woord houdt je bevalt, dan ben ik je man.
- Ploutos : Ik spreek eens te meer : krepeer.
- Karion : (tot Chremylos)
 Steek die in je zak! En die man zijn woorden zijn goddelijk.

7. B.v. v. 118 : "Die vent is zo zot als een achterdeur!"
8. De vorige Nederlandse vertaling van *Ploutos* was duidelijk voor het toneel geschreven. A. Halberstadt, (*Aristophanes : Plutos of Eerlijke Rijkdom*, Amsterdam, 1894) schreef in zijn voorwoord : "Gaarne beveel ik deze bewerking ook anderen ter opvoering aan." Ik zou het toch bij die van Couvreur houden. Overigens bestaat er nog een derde Nederlandse vertaling (waarmee deze komedie ver boven het gemiddelde van Aristophanes zit) : J.H.G. Woutersz, *Aristophanes : Ploutos*, Antwerpen, 1857.
9. Kan men Aristophanes dan nog wel op de planken brengen? De Griekse regisseur Alexis Solomos heeft in ieder geval zowat al Aristophanes' komedies met het Nationaal Theater van Athene opgevoerd in Epidaurus. In zijn boek *Aristophane vivant*, Paris, Hachette, 1972 geeft hij een interessante visie op de Griekse comicus, vanuit het standpunt van iemand uit de theaterwereld.